

Alkohol & Narkotika

DRUGPOLITISKT OBEROENDE TIDSKRIFT • ÅRGÅNG 116 • NO.1 2022

Cannabisrelaterat
våld ökar s.8

En historielös
utredning s.18

Systembolaget och
den nöjda kunden s.30

Methland Revisited

Metamfetaminet ökar i skuggan av
den amerikanska opioidkrisen

En pyrande kris

TIO ÅR EFTER att Alkohol & Narkotika besökte USA för att följa upp metamfetamin-krisen i början av 2000-talet gör vi ett nytt besök, denna gång i Portland. Metamfetaminet har fått ett uppsving igen: priserna är låga och de mexikanska kartellerna har satsat på marknaden efter att ha förlorat cannabisandelar i Nordamerika. Resultatet är en kris i skuggan av opioiderna. Mellan 2015 och 2019 har dödliga överdoser på grund av metamfetamin ökat med 180 procent i USA.

I Sverige ökar andelen dödligt våld relaterat till cannabis, både i de fall där personer är påverkade och i de fall som strukturellt är kopplade till cannabis: uppgörelser om marknader. Det handlar om en viss sorts dödligt våld, som sker i storstäder mellan unga män med skjutvapen i hand.

I det här numret pratar vi även med behandlare om behovet av fler möjligheter för personer med cannabisberoende, särskilt för gruppen socialt etablerade cannabisrökare som

”
Metamfetaminet har fått ett uppsving igen: priserna är låga och de mexikanska kartellerna har satsat på marknaden.

inte vill ha kontakt med socialtjänsten. Behöver vi en motsvarande mottagning som Riddargatan 1 även på cannabisområdet?

SAMSJUKLIGHETSUTREDNINGEN HAR KOMMIT med ett delbetänkande som föreslår att sjukvården tar över ansvaret för missbruksvården. Än en gång beskrivs missbruk som en sjukdom, utan en historisk förankring i alla de gånger det har gjorts tidigare under det senaste århundradet, skriver **Johan Edman**. Finns det risk för att sjukdomsmodellen bara ses som förutsättning för organisatoriska lösningar mellan kommuner och regioner, utan ett större resonemang?

För 60 år sedan möttes två unga män på ett sjukhus i Helsingfors, **Claes Andersson** och **Pentti Saarikoski**. Båda kom att bli stora poeter, men där på sjukhuset möts de som behandlande läkare och gravt alkoholberoende patient. **Rolf Karlmans** essä beskriver poeternas olika syner på alkohol i kontexten av en finsk alkoholkultur som både fördömer berusning och förhärslig alkoholiserade konstnärer.

Vi intervjuar även **Magdalena Gerger**, som efter 13 år har avgått som vd för Systembolaget. Under hennes tid har monopolet satsat på relationen till kunderna, men var går gränsen mellan en restriktiv handel och en nöjd kund? Enligt Magdalena Gerger är de två inte motsatser, utan varandras förutsättningar.

Sedan datorspelsberoende inkluderades i WHO:s diagnosmanual så har behandlingen brett ut sig i Sverige. Idag finns det mottagningar i Västra Götaland och Skåne, men det saknas nationella register för att stödja

behandlingen. Vi pratar med experter som vill att myndigheterna tar ett större ansvar för uppföljning av datorspelsberoendets omfattning och behandling.

I det här numret kan du även läsa om hur kravet på tillstånd för tobaksförsäljning har påverkat antalet försäljningsställen och vi intervjuar forskaren **Anna Söderpalm Gordh** om varför det görs så få experimentella studier om de subjektiva erfarenheterna av alkohol i Sverige.

MIN TID SOM chefredaktör för Alkohol & Narkotika har i och med detta nummer kommit till ända. Sedan 2017 har jag redigerat 31 nummer av tidskriften och har kallats både tendentiös drogliberal och repressiv nykterist, något som jag får se som ett gott betyg. Jag vill tacka alla trogna och insatta läsare, särskilt de som hört av sig med kritik och kommentarer. Det är för er jag har jobbat med den här tidningen, och det är för er den finns till. Även i framtiden. På grund av förändringarna i redaktionen utkommer nästa nummer (2-3/2022) den 6 maj.

/ JULIUS VON WRIGHT

INNEHÅLL NO.1 2022

- 7 PERSPEKTIVET** Källkritiskt förebyggande
- 8 FORSKARINTERVJUN** Cannabis och våldet
- 10** En pyrande amerikansk methkris
- 16 FRÅGOR & SVAR** Alkoholens placeboeffekt
- 18 REFLEKTIONEN** Nu är missbruk en sjukdom – igen
- 22** Cannabisbehandling behöver nå fler
- 24** Behandling för datorspel breder ut sig
- 30** Systembolaget och jakten på den nöjda kunden

” Som ett alternativ till alkohol föreslogs patienten till och med prova små mängder marijuana.

Öga mot öga

På 60-talet möts psykiatern Claes Andersson och poeten Pentti Saarikoski på ett sjukhus i Helsingfors. Båda kommer att bli Finlands främsta poeter, men här möts de som behandlare och patient. Den ena ser alkoholen som ett dödligt gift, den andra som något outhärligt för skapandet.

Alkohol & Narkotika

ALKOHOL & NARKOTIKA ges ut av CAN. Tidskriften ska ur ett journalistiskt perspektiv bevaka och granska aktuella händelser på drogområdet. Den har en populärvetenskaplig inriktning och är drogpolitiskt oberoende. Åsikter framförda i artiklar och krönikor behöver inte överensstämma med redaktionens. **ANSVARIG UTGIVARE** Charlotta Rehnman Wigstad **CHEFREDAKTÖR** Julius von Wright · info@alkoholochnarkotika.se **WEBB** www.alkoholochnarkotika.se **ADRESS** Östgötagatan 90 · 116 64 Stockholm **TELEFON** 0723-714 328 **PRENUMERATION** 6 nr per år 300 kr · tel 031-743 99 05 (tis-ons, kl 09-12) · e-post aon@natverkstan.net **GRAFISK FORM & BILDREDAKTÖR** Jenny Holmqvist/Oh Dear form **OMSLAGSFOTO** Adobe Stock **PORTRÄTTILLUSTRATIONER** Cecilia Lundgren **KORREKTUR** Bengt-Inge Bengtsson **TRYCK** Lenanders Grafiska AB **ISSN** 0345-0732 **CAN** Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning är ett nationellt kompetenscentrum som arbetar för minskade skador av alkohol och andra droger i samhället. Det gör vi genom att följa konsumtions- och skadeutvecklingen och genom kunskapshöjande insatser. Se mer på: www.can.se Vi hanterar våra prenumeranters personuppgifter enligt den nya dataskyddsförordningen. Mer information hittar du på www.alkoholochnarkotika.se, eller genom att kontakta chefredaktör Julius von Wright.

SPELLAGEN SKÄRPS

Regeringen föreslår skärpningar i spellagstiftningen för att stoppa aggressiv spelreklam. Den vill även införa ett förbud mot reklam för olicensierat spel. Förändringarna träder i kraft 2023.

FÄRRE KRAV PÅ SPRUTUTBYTE

Regeringen föreslår att kravet på att vara bosatt i regionen för att kunna delta i dess sprututbytesverksamhet slopas. Lagförändringen ska öka tillgängligheten till sprututbyten.

ANDTS-STRATEGIN BLIR SKRIVELSE

Efter att propositionen för en ny ANDTS-strategi röstades ner i riksdagen sommaren 2021 förväntas nu regeringen återkomma med en skrivelse. Till skillnad från en proposition kräver en skrivelse inget riksdagsbeslut.

KI-studie: Straff påverkar inte cannabisbruk

Varken skärpta eller förmildrade narkotikastraff tycks påverka den självrapporterade användningen av cannabis, visar en studie från Karolinska institutet.

11 EUROPEISKA LÄNDER, inklusive Sverige, har följts i studien som bygger på data från EU:s narkotikabyrå EMCDDA. Perioden som följts är 1994–2017.

– Oavsett åt vilket håll lagarna gick såg vi en minskning. När vi isolerar lagstiftningen ser vi alltså inte några tydliga effekter på bruket, säger forskaren

Cecilia Magnusson till Dagens Nyheter.

LÄS MER

➔ CHANGES IN CANNABIS POLICY AND PREVALENCE OF RECREATIONAL CANNABIS USE AMONG ADOLESCENTS AND YOUNG ADULTS IN EUROPE – AN INTERRUPTED TIME-SERIES ANALYSIS. *Gabri, A. m.fl. · PLoS One (2022)*

”

Ett av de stora problemen med drogvaneundersökningar är att de bara visar en del av samhällets rusmedelsbruk. Kopplingen mellan ungdomar och vuxna saknas till stora delar och detta gör det svårt att få en ›hel bild‹.

Birgitta Ander, universitetslektor vid Jönköping University, reflekterar över drogvaneundersökningar i skolorna. Läs hela artikeln »Skolelevs drogvvanor är inte bara siffror« på www.alkoholochnarkotika.se/prevention

Dödliga överdoser sker ofta i ensamhet

80 procent av dödliga överdoser skedde i privata bostäder, visar en skånsk studie. I de fall det fanns någon närvarande så var de ofta i ett annat rum eller sovande.

ENDAST OMKRING 10 procent av dödsfallen inträffade med en annan person närvarande i samma rum och vaken, skriver forskarna **Lisa Andersson** och **Björn Johnson** i en artikel i Läkartidningen.

Under sådana omständigheter, fortsätter forskarna, spelar det ingen roll om personen som överdoserar har motgiftet naloxon tillgängligt, eftersom det inte finns någon som kan använda läkemedlet för att häva överdosen.

Studien är baserad på 193 dödliga överdoser i Skåne mellan åren 2012 och 2016.

68%

av flickorna dök inte upp i register inom ett år efter kontakten med Mariamottagningen. Motsvarande siffra för pojkarna var 60 procent.

Läs mer på webben

www.alkoholochnarkotika.se

FRÅN OMTVISTAD TILL SJÄLVKLAR VÅRDREFORM

Samsjuklighetsutredningens förslag om att sjukvården ska ta över ansvaret för beroendevården har starkt stöd. Men för bara tio år sedan var samma förslag i Missbruksutredningen för kontroversiellt för att bli lag. Vad har förändrats?

– Det här är en idé vars tid nu har kommit, säger **Björn Johnson**, professor i socialt arbete vid Malmö universitet. Han tror att en reform av huvudmannskapet kommer att bli verklighet.

– Missbruksutredningen 2011 handlade väldigt mycket om hur socialt etablerade personer med drogproblem hellre går till sjukvården än socialtjänsten. I den här utredningen har personer med omfattande samsjuklighet fått stå i fokus. Då har argumentationen landat i att allt ansvar kan flytta över till sjukvården, säger Björn Johnson.

»DET TYCKS GÅ BRA FÖR EN STOR GRUPP«

Det går bra för de allra flesta ungdomar som är i kontakt med en Mariamottagning. Majoriteten dyker inte upp i andra register inom ett år efter kontakten, visar en studie. Och en kommande 3-årsuppföljning tyder på att mönstret håller i sig.

– Det tycks gå bra för en stor grupp. Det kan säkert tillskrivas att en del av den här gruppen har en mer experimentell och social användning av droger och inte så många andra problem, säger **Mats Anderberg**, lektor vid Linnéuniversitetet.

– Problemen kanske mognar bort. Man kommer in i nya sammanhang där alkoholen eller cannabisen inte har samma betydelsefulla plats längre.

Foto: Anna Nordström

Vad skrevs då?

För 10 år sedan

ALKOHOL & NARKOTIKA besöker den lilla staden Oelwein, som några år tidigare spelade huvudrollen i **Nick Redings** reportagebok *Methland*. Småorten med 6 000 invånare och 13 kyrkor blev exemplet på methkrisen som spred sig i USA.

Trots att USA införde lagar för att försvåra produktionen 2006 är konsumtionen och produktionen på väg upp. 2007 kostade 1 gram 270 dollar, tre år senare är priset nere i 105, och samtidigt har renheten ökat rejält.

Projektet Kunskap till praktik, som drivs av Sveriges kommuner och landsting, har syftet att implementera de nationella riktlinjerna för missbruksvården och är mitt i sitt arbete. Gävleborgs län uppmärksammas för sina integrerade mottagningar där socialtjänsten och sjukvården samverkar. Brukarrevisioner är på tapeten i syfte att stärka brukarnas inflytande på behandling.

CAN:s skolundersökning visar att sex av tio gymnasieelever har testat vattenpipa. Alkohol & Narkotika besöker ett café där rökning med vattenpipa ännu är tillåtet, trots det allmänna rökförbudet som infördes 2005.

För 20 år sedan

ETT PROBLEM MED begreppet beroende är att det får oss att tro att personer med ett missbruk vill bli bättre, precis som någon med ett brutet ben, skriver **Robin Room** i en artikel om behovet av att mäta de upplevda positiva effekterna av droger.

En undersökning av hemlösa i Stockholm visar att de vill ha hjälp med bostad i första hand, tandvård i andra. Inte sitt missbruk, som tidigare intervjuer med vårdgivare har antytt.

Regeringen utser **Björn Fries** till nationell narkotikasamordnare med mandat att starta upp Mobilisering mot narkotika (MOB). Trots ryktet om att regeringen skulle föreslå en stängning av sprututbytesprogrammen i Lund och Malmö, så får de fortsätta, men ska ses över enligt den narkotikapolitiska propositionen.

CAN delar ut drogforskningspriset för första gången, till **Michael Bohman** för hans forskning om hur arvsanlag påverkar risken för alkoholmissbruk. Hans studier på barn som blivit adopterade visar på starka samband mellan de biologiska föräldrarnas och barnens missbruk.

För 30 år sedan

NÄR HEROIN DYKER upp på gatan i Leningrad 1983 försöker staten tysta det: Heroin är ju förknippat med västerländsk kapitalistisk dekadens!

Ett reportage i Alkohol & Narkotika 1/1992 visar att staten misslyckades i sina försök. Det är inte bara heroin som uppmärksammas, utan även det så kallade krokodil, det vill säga 3-metylfentanyl, en substans som under 2010-talet har fått ännu större uppmärksamhet.

Alkohol & Narkotika frågar sig hur Sveriges narkotikasituation kommer att påverkas av Sovjetunionens fall. Journalisten **Stig Helling** skriver att narkotikahotet är mer realistiskt än ryska u-båtar och KGB-agenter.

En läkare i Västmanland skickar ut brev till 120 personer med information om att de kan ha smittats av det nyupptäckta viruset hepatit-C efter att ha delat injektionsverktyg. Det nya viruset uppmärksammar vanorna hos personer som injicerar amfetamin, vilket ökar oron för en större spridning av ett annat aktuellt virus, hiv.

KONSTEN ATT FÖREBYGGA

De flesta unga hittar svar på sina frågor på nätet. Men algoritmer och överflödet av information kan skapa åsiktsbubblor och ge enkla svar på komplexa frågor. En viktig del av dagens drogförebyggande arbete är att lära ut källkritiskt tänkande, skriver Årets drogförebyggare 2021, **Dzemaal Sabovic**.

VAD KAN VI förlita oss på i en omvärld i ständig förändring, där gårdagens absoluta sanningar helt plötsligt blir omkullkastade och föremål för svidande kritik? Vad är viktigt att hålla fast vid och vilka framgångsfaktorer kan vi lita på framöver? Liberaliseringstrenden, osäkerheten i vår narkotikapolitik och inte minst digitaliseringen påverkar oss alla, även oss inom det drogförebyggande arbetet.

I en allt mer digital omvärld, där vi ständigt matas med algoritmstyrda

informationsflöden och där opinionsbildningen drivs av enskildas vinstintressen, snarare än av kunskap och evidens, är det av yttersta vikt att de förebyggande budskapen hörs och syns mer.

VÅRA MÅLGRUPPER, SOM föräldrar, politiker och unga, tillbringar allt mer av sin tid i de virtuella rummen. De är mer uppkopplade än tidigare generationer och har tillgång till information i ett överflöd. Men har de alltid tillgång till information som bygger på tillförlitliga källor? Kan de stå emot impulsen att söka enkla, snabba svar på komplexa frågor?

Jag tvekar om det. Därför är det viktigt att de förebyggande budskapen även finns på nätet, för att stärka förmågan till källkritiskt tänkande. Inte minst i syfte att motverka den liberala synen på droger och forma hälsosamma attityder hos både vuxna och unga.

Det kan handla om att publicera små, korta tankeväckande inlägg i text- eller filmformat i de lokala

Facebookgrupperna. Det kan handla om att etablera en närvaro på sociala medier, som Youtube och Instagram eller genom medverkan i podcasts, webinarier, TV, radio och i lokal-tidningen. För att få till en långsiktighet är det viktigt att ha uthållighet och göra det löpande under hela året och i synnerhet i samband med högriskhelger.

VÅRT ARBETE GÅR ut på att öka medvetenheten om drogernas skadeverkningar för att på sikt minska efterfrågan på droger. Vi behöver förse varje ny generation med rätt kunskaper, som bygger på tillförlitliga källor i syfte att stärka det kollektiva medvetandet så alla kan fatta egna hälsosamma val i livet. I det arbetet ingår källkritiskt tänkande. Det blir den kanske allra viktigaste uppgiften för oss drogförebyggare framöver.

/ DZEMAAL SABOVIC STRATEGISK SAMORDNARE FÖR TRYGGHET OCH MISSBRUKSPREVENTION I ALE KOMMUN OCH UTSEDD AV CAN TILL ÅRETS DROGFÖREBYGGARE 2021

”
Kan de stå emot impulsen att söka enkla, snabba svar på komplexa frågor?

NARKOTIKAN I DET DÖDLIGA VÅLDET ÖKAR

Narkotika förekommer i en allt större andel av det dödliga våldet i Sverige, säger kriminologen **Sven Granath**. Det handlar om uppgörelser på narkotikamarknaden, men också om att allt fler förövare och offer är påverkade.

TEXT JULIUS VON WRIGHT / FOTO ANDERS WIKLUND/TT

EN ALLT STÖRRE andel av det dödliga våldet har kopplingar till narkotika, säger kriminologen **Sven Granath**. Han har analyserat drygt 1 000 fall av dödligt våld i Sverige mellan åren 2008 och 2019 för att se kopplingen till narkotika, framför allt cannabis. I 25 procent av fallen förekom inslag av cannabis.

– Vi ser en tydlig ökning. Dels är det en större andel som är påverkade, men vi ser också att många av brotten är kopplade till hanteringen av cannabis, säger Sven Granath.

Det kan handla om konflikter på marknaden, uppgörelser inom den organiserade brottsligheten. Han tar upp dubbelmordet på Café Mynta i Rinkeby 2016 och fejden i Järvaområdet som beskrivs i **Diamant Salihus** bok *Tills alla dör* (Mondial, 2021).

Resultaten överraskar inte. Bruket av cannabis har ökat medan priset har varit stabilt. Distributionsmönstren har dessutom effektiviserats. Det finns alltså ett ökat utbud, säger Sven Granath,

”
Det tar sig ofta uttryck i en viss typ av våld.

och då riskerar det att uppstå fler konflikter.

– Det tar sig ofta uttryck i en viss typ av våld. I storstäderna, mellan unga män med skjutvapen.

Själva ökningen får Sverige att sticka ut. Även andra länder såsom Holland har en stor andel dödligt våld relaterat till narkotika, men har inte haft samma uppgående trend under 2010-talet.

ANDELEN FÖRÖVARE OCH offer som är påverkade av cannabis har ökat mellan 2008 och 2019. Även om mordet inte är kopplade till uppgörelser om narkotikamarknader så är det ofta mord som sker inom kriminella miljöer.

– Konsumtionen av cannabis i gruppen som har en våldsproblematik tycks ha ökat. Det här speglar framför allt en förändring i rekreationsbruket hos gruppen med en problematisk livsstil, där man har gått över från alkohol till cannabis och viss annan narkotika, säger Sven Granath.

Inslagen av alkohol har alltså minskat, medan cannabis och även tramadol har ökat. Men Sven Granath tycker att man inte ska överdriva det

kausala sambandet mellan att vara påverkad av narkotika och utföra dödligt våld. Det undersökningen visar är att konsumtionen av narkotika ökar i en grupp som inte fångas upp i andra enkätundersökningar.

Så vad ska man ta med sig från resultaten i rapporten?

– Man ska på lokal nivå vara observant på konsumtionsökningar eftersom det följer ett systematiskt våld på det. Det följer även en illegal ekonomi. Så om drogerna inte gör personerna i sig mer våldsamma så blir de i alla fall mer förankrade i en asocial livsstil där de riskerar att dras in i våldsuppgörelser. Det leder till otrygghet för alla. ◀

LÄS MER

➔ INSLAG AV CANNABIS VID DÖDLIGT VÅLD I STOCKHOLM OCH I SVERIGE – DELRAPPORT 1 I EN SERIE OM CANNABISPROBLEMATIKEN BLAND UNGA VUXNA I STOCKHOLMS LÄN

Centrum för epidemiologi och samhällsmedicin vid Region Stockholm

FAKTA

Kort om undersökningen

- ➔ **Mellan åren 2008 och 2019** har 672 fall av dödligt våld i Sverige identifierats som drogrelaterade.
- ➔ **Med dödligt våld** menas brott som rubricerats som mord, dråp, barnadråp eller misshandel med vållande till annans död.
- ➔ **Inslag av cannabis** hittades vid drygt 25 procent av alla fall av dödligt våld. Amfetamin är den näst vanligaste drogen, men under åren 2016 till 2019 har kokain blivit vanligare än amfetamin.
- ➔ **Det vanligaste var** en så kallad farmakologisk koppling, det vill säga att förövaren eller offret var påverkad av cannabis vid brottet. Det gällde 11 procent av förövarna och 8 procent av offren.
- ➔ **11 procent av** fallen hade en systemisk koppling till cannabis, det vill säga att en konflikt kring cannabis-hantering var ett motiv till våldet.
- ➔ **Både de farmakologiskt och systemiskt cannabisrelaterade** fallen av dödligt våld har ökat de senaste femton åren.

Källa: Centrum för epidemiologi och samhällsmedicin

ÅTER TILL

METAMFETAMIN

Parallellt med USA:s stora opioidepidemi har den starkt centralstimulerande syntetiska drogen metamfetamin blivit allt vanligare i landet. En ny typ av potent och billigt metamfetamin som produceras storskaligt i mexikanska fabriker uppges leda till omfattande psykiska problem.

TEXT JONAS CULLBERG / FOTO AMANDA LUCIER/NYT/TT

AND

DET VAR DEN 27 januari förra året som **Kenneth Morgan** bestämde sig för att han hade tänt sin sista pipa metamfetamin. Den dagen sköts han i bröstet utanför sitt tält på gatan i centrala Portland i nordvästra USA.

– Jag var död i 37 sekunder, berättar han ett år senare.

– I nio dagar låg jag på intensivvården med rör kopplade till bröstet, helt ensam på grund av covidrestriktionerna. Jag sa till mig själv att det var dags för en förändring.

Kenneth Morgan provade metamfetamin – en starkare och mer beroendeframkallande variant av amfetamin – för första gången som tioåring i början av 1980-talet efter att ha hittat en påse hemma, kvarglömd av en vän till hans mamma. Det blev början på ett 39 år långt liv med drogen, som säljs antingen i form av kristaller som brukaren värmer upp för att inhalera röken eller som ett vitt pulver som löses upp och injiceras. Den kortsiktiga effekten som lockar användare är en känsla av eufori, självförtroende, vakenhet och styrka. Men för Kenneth Morgan, som har ADHD, hjälpte metamfetamin honom att känna sig »normal«.

– Det lugnade ner mig lite, gav mig fokus. Men över tid tappade jag kontrollen eftersom metamfetaminet förändrades kraftigt. Det är helt andra kemikalier i det nu jämfört med när jag började, berättar Kenneth Morgan.

OMKRING 2015 BÖRjade många av hans vänner som använde metamfetamin plötsligt bli »galna«.

– De lever på gatan, pratar med sig själva, har slutat tvätta sig och känner inte ens igen mig. Folk attackerar varandra. En kompis anföll sin hyresvärd efter att ha fått ett vräkningskrav. För den som redan har mentala problem blir det hundra gånger värre med metamfetamin. ►

Även Kenneth Morgan blev hemlös och märkte hur han började förändras.

– Jag blev mer och mer paranoid och fick svårt att kontrollera humöret. Jag fick för mig att min tjej pratade med en annan man i telefon. Sådana saker.

Förhållandet kraschade och hans flickvän träffade en annan man.

– Hon sa till honom att jag hade slagit henne, men det var en lögn. Hon hade själv problem med metamfetamin. Hennes nya kille kom till mitt tält för att spöa upp mig, men jag är van vid att slåss. Det skrämde honom. Så han halade fram en pistol och sköt mig. Folk är så psykotiska nu att de skjuter varandra på grund av bråk om ett paket tuggummi.

METAMFETAMIN VAR EN populär drog i USA under 1990-talet och runt millennieskiftet, framförallt bland vit arbetarklass utanför storstäderna i Mellanvästern och västra delen av landet. Då tillverkades drogen ofta i småskaliga laboratorier i husvagnar med hjälp av pseudoefedrin, en läkemedelssubstans som förekommer ▶

Kenneth Morgan använde metamfetamin i 39 år. När han sköts för ett år sedan bestämde han sig att det var dags för en förändring.

”

I nio dagar låg jag på intensivens med rör kopplade till bröstet, helt ensam på grund av covidrestriktionerna. Jag sa till mig själv att det var dags för en förändring.

Metamfetaminets historia

Metamfetamin **uppfanns** av en **japansk kemist** 1893 och användes inledningsvis för medicinsk behandling av narkolepsi, astma och som bantningsmedel.

Drogen **sätter igång en process i kroppen** som liknar adrenalin, höjer vaksamheten och villigheten att ta risker.

I Tredje rikets Tyskland användes metamfetamin flitigt av alla från fabriksarbetare till hemmafruar och, framförallt, soldater, som beordrades att inta en form av drogen för att **hålla igång stridsmoralen**.

I början av 1990-talet exploderade bruket av metamfetamin i USA, trots omfattande kampanjer om preparatets skadeverkningar. **2005 stiftade kongressen en lag** som gjorde det betydligt svårare att köpa stora mängder pseudoefedrin. Produktionen i USA minskade kraftigt.

I USA fortsatte preparatets popularitet efter andra världskriget. På 1980-talet stramade USA åt regelverket kring försäljningen av efedrin. I stället började den undre världen framställa metamfetamin med hjälp av pseudoefedrin, en **läkemedelssubstans som förekommer i förkylningsmedicin** och lindrar nästäppa.

50 procent av de största tillslagen av metamfetamin i världen under år 2018 skedde i Nordamerika. Den amerikanska marknaden för drogen, som var värd motsvarande 130 miljarder kronor år 2010, **beräknas idag vara värd minst fyra gånger så mycket**, enligt en studie från RAND Corporation.

I stället började mexikanska karteller tillverka metamfetamin i stor skala med **en ny metod, P2P**, vilket ligger bakom dagens enorma inflöde av billigt och starkt metamfetamin i USA.

”

Vid gränsen till Mexiko beslag- tar narkotikapolisen idag mellan tio och tjugo gånger mer met- amfetamin än i slutet av 00-talet.

Foto: AP Photo/Craig Mitchell/dyer

i förkylningsmedicin. 2005 stiftade kongressen en lag som gjorde det betydligt svårare att köpa stora mängder pseudoefedrin. Tillverkningen och bruket av metamfetamin minskade kraftigt. Samtidigt riktades all uppmärksamhet mot USA:s förödande opioidkris.

Men det var bara en tillfällig paus i det breda användandet av metamfetamin i USA. Vid gränsen till Mexiko beslagtar narkotikapolisen idag mellan tio och tjugo gånger mer metamfetamin än i slutet av 00-talet. Drogen är billigare, starkare och farligare än någonsin. Dödsfallen kopplade till metamfetamin trefaldigades från 2015 till 2019, enligt statistik från National Institute on Drug Abuse (NIDA). Samtidigt ökade det självrapporterade bruket av metamfetamin med 43 procent. Omkring två miljoner amerikaner beräknas ha använt preparatet under 2019. Kundkretsen har breddats kraftigt. I Portland har drogen spritt sig till svarta stadsdelar, vilket inte förekom tidigare.

Bakgrunden till utvecklingen är att mexikanska droggarteller har börjat smuggla in mängder av metamfetamin i USA för att kompensera för de intäkter som uteblivit när allt fler delstater legaliserat marijuana.

– De täcker effektivt in hela USA, från Kalifornien till New England, vilket aldrig hänt förut, säger **Sam Quinones**, journalist som är aktuell med den i USA mycket uppmärksammade boken *The Least of Us* (2021) om vägen av syntetiska droger i landet.

Den ökade produktionen är möjlig genom ett nytt sätt att tillverka metamfetamin: en metod som kallas P2P som inte kräver pseudoefedrin. I stället används kemikalier som även används inom en rad industrier, från parfymtillverkning till guldutvinning och garvning.

– En fördel med P2P är att det går att tillverka metamfetaminet med många olika kemiska kombinationer, och alla dessa kemikalier är lagliga och väldigt vanliga, säger Sam Quinones.

Utvecklingen är ett exempel på hur drogproducenterna i Mexiko allt mer rör sig från växtbaserad narkotika som marijuana och heroin till syntetiska droger som metamfetamin och den extremt potenta opioiden fentanyl. En lång rad kriminella grupper i landet är inblandade i produktionen, däribland storkartellerna *Cártel de Sinaloa* och *Cártel de Jalisco Nueva Generación*.

– Det är betydligt mer lönsamt och mindre riskabelt att tillverka drogerna i ett laboratorium. Man behöver ingen odlingsmark och behöver inte bry sig om väder eller årstider, säger Sam Quinones.

Med hjälp av P2P-metoden tillverkas nu metamfetamin i fabriker i Mexiko i betydligt större skala än vad som tidigare var möjligt. Priserna i USA har dumpats. Kartellerna har förfinat metoderna för att skapa renare och starkare metamfetamin. Men det tycks ha en bieffekt.

– När det flödat in i enorma mängder över gränsen till USA har det följts av schizofreniliknande symtom, som paranoia och hallucinationer. Bruket leder väldigt snabbt till hemlöshet, säger Sam Quinones.

Även gamla tiders efedrinbaserade metamfetamin ledde till skador hos användarna, men det skedde gradvis över lång tid. Med P2P-metamfetamin går processen snabbare, enligt beroendeläkaren **Andrew Mendenhall** på Central City Concern, en organisation som hjälper hemlösa i Portland, Oregon.

– Metamfetamin utlöser psykoser vid mycket lägre doser än tidigare, säger Andrew Mendenhall.

– Psykoserna är betydligt mer ihållande och kräver långvarig behandling.

OREGON HAR SÄRSKILT stora problem med metamfetamin på grund av att motorvägen Interstate-5, en smugglingsled för droger från Mexiko, löper genom delstaten. Metamfetamin- och opioidkrisen samspekar med USA:s opioidepidemi. Parallellt missbruk av metamfetamin och opioider är vanligt. Forskning tyder på att en del går över från opioider till metamfetamin för att undvika det dödliga fentanyl som dominerar opioidutbudet på amerikanska gator. Men även metamfetamin är numera inte sällan förorenat av fentanyl, vilket leder till överdoser. Missbruk av metamfetamin är svårbehandlat och till skillnad från opioider finns inget läkemedel som häver överdoser.

– Det finns färre verktyg som är kliniskt indicerade för att hjälpa till med att minska återfall jämfört med för opioidberoende, säger Andrew Mendenhall.

Beteendeterapi har visat sig ge bäst resultat, däribland den så kallade Matrixmetoden som kombinerar delar från olika psykologiska och psykosociala behandlingsinsatser, som KBT och tolvstegsinriktad behandling.

– Det finns forskning som visar lovande resultat av behandling med det antidepressiva preparatet bupropion i kombination med naltrexon (en opiatantagonist som i Sverige är registrerad för behandling av alkoholberoende). Det är allt vi har i nuläget, säger Andrew Mendenhall.

KENNETH MORGANS METOD för att komma ur missbruket var att säga upp kontakten med alla vänner som använde metamfetamin.

Andrew Mendenhall är beroendeläkare vid Central City Concern i Portland, Oregon.

– Jag var till och med tvungen att bryta med några familjemedlemmar som fortfarande använde droger, eftersom jag inte vill ha det där i mitt liv längre.

Efter behandlingsprogram hos Anonyma narkomaner tog han ett jobb via Central City Concern med att städa på gatan, bland annat i de tältområden där han själv en gång bodde.

– Jag städar bort graffiti, hundbajs, mänsklig avföring, sprutor och sådant. Jag älskar mitt jobb. Jag ger något tillbaka till det samhälle som jag skadade under 39 år av missbruk, säger Kenneth Morgan. Jobbet och kontakten med metamfetaminets baksida på Portlands gator håller honom borta från tankarna på återfall.

– Minnet av skottet är inpräntat i min hjärna. Jag hör det fortfarande varje dag. Och det påminner mig om att jag aldrig vill tillbaka. ◀

METAMFETAMIN OVANLIGT I SVERIGE

Våren 2021 fick metamfetaminet uppmärksamhet i svenska medier efter flera beslag. Men mängderna är små jämfört med annan narkotika. Sverige håller sig till det gamla goda amfetaminet.

TEXT JULIUS VON WRIGHT

I **december 2020** beslagtogs polisen 15 kg kristalliserat metamfetamin i en bil i södra Stockholm. Det beskrevs av polisen som ett rekordbeslag, något utöver det vanliga. Även tidigare i oktober rapporterade polisen om beslag av den relativt ovanliga drogen i Sverige.

I Sverige förekommer metamfetamin främst i pulverform och jämfört med amfetamin är drogen ovanlig. Polisens och tullens sammanlagda beslag visar en topp 2011, då över en fjärdedel av amfetaminbeslagen var av formen metamfetamin. Sedan 2015 har siffran legat lågt och stabilt på 1 till 4 procent.

Det som är ovanligt med de senaste beslagen är den kristalliserade formen, som hittills varit väldigt ovanlig i Sverige och Europa. Tjeckien har tidigare beskrivits som produktionsorten i Europa, men hösten 2021 varnade den europeiska narkotikabyrå EMCCDDA för att Afghanistan kan bli en ny storskalig producent av metamfetamin för den europeiska marknaden. ◀

VAD ÄR THE THINK-DRINK EFFECT?

Förväntningar kommer att påverka vilken effekt alkohol har på den som dricker. I 50 år har experimentella studier genomförts i påhittade barer för att studera subjektiva erfarenheter av rus. Men varför lyser den sortens studier med sin frånvaro i Sverige?

TEXT JULIUS VON WRIGHT / ILLUSTRATION KARIN ULIN

INNAN DU FORTSÄTTER läsa den här artikeln ska du fråga dig själv: Hur tror du alkohol påverkar dig? Gör den dig mer social eller tillbakadragen? Mer avslappnad? Mer eller mindre sexuellt upphetsad?

Så inleder forskaren och psykologen **Alan Marlatt** sin artikel »The Think-Drink Effect« om hur förväntningar påverkar effekten av alkohol. För snart 50 år sedan började han genomföra de första experimenten med placebodesign i syfte att studera vilken effekt alkohol har på personer, bland annat i sociala sammanhang.

I baren som Alan Marlatt byggde vid University of Washington, med tvåvägspeglar och kameror, studerades personer som trodde att de drack vodkadrinkar, men som egentligen bara fick tonic. Volymen ökade,

personerna blev mer utåtriktade och prat-samma och de spelade dryckesspel – utan alkohol i sina glas.

Det motsatta hände också med gruppen som trodde att de drack alkoholfritt, men egentligen fick vodka. De behöll sig lugna och bortförklarade sin trötthet med att de sovit dåligt.

Alan Marlatt med kollegor lyckades visa att förväntningar har en betydelse på hur alkohol påverkar den som dricker.

STUDIER SOM DENNA görs ännu idag på flera håll, även på Alan Marlatts gamla labb. Men i Sverige lyser den sortens studier med sin frånvaro.

– I Sverige och Europa finns det inte en kultur av att studera de psykologiska och subjektiva effekterna av alkohol. Det är mycket vanligare i USA. I Sverige är jag en av få som gör det, säger **Anna Söderpalm Gordh**, forskare och lektor vid Institutionen för neurovetenskap och fysiologi vid Göteborgs universitet.

I över 20 år har hon studerat de subjektiva effekterna av alkohol och andra droger i Sverige. Men

forskningsdesignen bekantade hon sig med redan i USA, när hon forskade på University of Chicago.

Då genomförde hon en liknande placebostudie med amfetamin och fick liknande resultat. De som fick det de trodde de skulle få reagerade som väntat, medan de andra blev oroliga i kroppen och en till och med somnade, berättar Anna Söderpalm Gordh.

– När du får en drog i kroppen som du förväntar dig att du ska få, så kan du uppleva en positiv effekt, men vet du inte vad du får så är effekten ofta negativ. Hälften är kanske farmakologisk, och hälften kan vara något annat. Och vad det är vet vi inte riktigt.

Vad det där andra kan tänkas vara har väckt Anna Söderpalm Gordhs intresse. Hon målar upp bilder: Tänk på skillnaden mellan att dricka alkohol på en bar med andra eller ensam på en tandläkarmottagning. Eller skillnaden mellan att ta ecstasy med andra på ett rejev mitt i natten, eller på morgonen i ditt vardagsrum.

– Jag kan lova att du inte får samma effekt. Om man tänker vidare och funderar på läkemedel. Tänk om det är annorlunda att ta läkemedel hemma än hos doktorn. Om det är så kanske vissa

När du får en drog i kroppen som du förväntar dig att du ska få, så kan du uppleva en positiv effekt, men vet du inte vad du får så är effekten ofta negativ.

läkemedel kunde få en annan effekt, säger Anna Söderpalm Gordh.

PLACEBOEFFEKTER SKA INTE heller överdrivas, den är kortvarig, påpekar Anna Söderpalm Gordh. I sina senare studier har hon studerat hur andra faktorer, som stress, kan påverka effekten. Hon har låtit personer räkna baklänges framför kameror eller i grupp för att skapa stressfulla situationer och sedan låtit dem dricka alkohol.

– Om man är stressad så får man en starkare upplevelse av alkoholens effekter. I förlängningen kan det betyda att den som är stressad kan få ett ökat intag av alkohol.

Idag riktar hon sitt fokus på spelberoende och studerar hur personer med olika spelvanor reagerar på spel.

– Highgamblers, sådana som spelar två till tre timmar i veckan, upplever mycket mera stimulans och glädje av att spela, trots samma belastning av spel. Det är samma som då vi reagerar olika på alkohol, säger Anna Söderpalm Gordh. ◀

LÄS MER

»» THE THINK-DRINK EFFECT *Marlatt, A. & Roshenow, D · Psychology Today (december 1981)*

Rökningen minskade 2020

UNDER 2020 HADE 14 procent av befolkning rökt vid minst ett tillfälle den senaste månaden. Omkring 8 procent hade rökt dagligen och 6 procent sporadiskt. Andelen som röker dagligen har halverats sedan 2003.

Till skillnad mot rökningen ökar andelen som har snusat. Andelen som snusat vid minst ett tillfälle den senaste månaden var 20 procent. Andelen kvinnor som snusar har ökat – från 4 procent år 2007 till 10 procent år 2020. ◀

Unga drack mindre under pandemin – snusade mer

I CAN:S NATIONELLA skolundersökning 2021 svarade 36 procent i årskurs 9 och 67 procent i gymnasiet år 2 att de druckit alkohol under de senaste 12 månaderna. Bland niondeklassarna stannade nedgången av åren före pandemin, men har nu fått ny fart.

I undersökningen ställdes för första gången frågor om vitt snus. I nian uppgav 19 procent av flickorna och 17 procent av pojkarna att de provat vitt snus någon gång. I gymnasiet var det 37 procent av flickorna och 31 procent av pojkarna som hade provat vitt snus. ◀

Ungdomar och langning på sociala medier

28 PROCENT AV ungdomar blivit erbjudna att köpa alkohol via sociala medier. Det visar rapporten »Ungas alkoholanskaffning via sociala medier«, som CAN har tagit fram på uppdrag av Systembolaget.

12 procent av ungdomarna har själva eller tillsammans med andra handlat alkohol via langningskonton, nästan uteslutande via Instagram och Snapchat. ◀

Nu är missbruk en sjukdom – igen

Samsjuklighetsutredningens beskrivning av missbruk som en sjukdom kantas av historielöshet. Sjukdomsmodellen har diskuterats, granskats och förkastats flera gånger under det senaste århundradet, skriver kriminologen och historikern **Johan Edman** och frågar sig: Är utredningens definition bara ett sätt att lösa administrativa knutar mellan kommuner och regioner?

NU ÄR MISSBRUK en sjukdom igen. Senast i den långa raden av sjukdomsförespråkare är Samsjuklighetsutredningen (SOU 2021:93) som vad det verkar närmast i förbigående och utan större resonemang kröner missbruk av alkohol och narkotika till sjukdomar. Ett drygt årtionde efter att Missbruksutredningen körde av vägen med liknande beskrivningar läggs här skarpa förslag om att låta sjukvården ta över ansvaret för substansmissbrukande. Sjukdomsförklaringen av missbruk har behandlats av politiken flera gånger under det senaste århundradet, men alltid avfärdats. Kommer det att gå vägen den här gången och varför har det inte fungerat tidigare?

Vi tar det från början.

Berusing som socialt och moraliskt problem finner vi årtusenden tillbaka, exempelvis i Ordspråksboken från flera hundra år innan vår tideräkning där det varnas för berusade makthavare som inte kan fullgöra sina uppgifter, eller i den bekanta berättelsen om en

packad **Noa** som ligger naken i sitt tält (vilket **Kanaan** något orättvist fick sona för). Därefter kom rusmedelskonsumtionen, eller framförallt produktionen, främst att problematiseras utifrån statsfinansiella hänsyn. En medicinsk fråga blev den först från och med slutet av 1700-talet då i tur och ordning **Benjamin Rush**, **Thomas Trotter** och **Magnus Huss** spekulerade i alkoholpatologins väsen. De var alla tre läkare, vilket i sammanhanget är viktigt. När man har en hammare ser alla problem ut som en spik.

I över 200 år, om än mer intensivt de senaste 100 åren, har rusmedelskonsumtion diskuterats som en sjukdom. Det har böljat, ibland har den medicinska förklaringsmodellen varit dominerande och ibland satt på undantag, men det har aldrig handlat om att den skulle ha varit mer eller mindre kliniskt bevisad i sina upp- och nedgångar. Substansmissbrukets sjukdomsstatus har alltid handlat om andra saker, inte minst om vilken problemlösning som just då är politiskt möjlig. Riktigt känslig blir frågan

nämligen först då den läggs till grund för lagstiftning, särskilt om det handlar om lagstiftning som syftar till att kraftigt inskränka medborgares frihet och rättigheter.

I Sverige ställdes frågan på sin spets för första gången i samband med att det i början av 1900-talet skulle stiftas en lag som möjliggjorde tvångsvård av alkoholmissbrukare. Kunde en sådan lag motiveras med att missbrukarna var sjuka, att alkoholmissbruket var att likna vid ett slags viljans sjukdom, något vi idag skulle kalla för beroende? Utredande organ vägledades av en försiktighetsprincip och då man inte med säkerhet kunde slå fast detta och dessutom inte hade någon kur för den påstådda sjukdomen avskrevs alkoholsjukdom som rekvisit för tvångsvård. Ställningstagandet var viktigt och bidrog sannolikt till att Sveriges första tvångsvårdslag mot substansmissbruk, 1913 års alkoholistlag, uteslutande stipulerade åtgärder mot missbrukets sociala skadeverkningar. Ett drygt århundrade av lagrevideringar på området har i stort varit denna

beskrivning trogen. När vår nuvarande tvångsvårdslag, LVM, ersatte de äldre alkohol- och nykterhetsvårdslagarna 1982 avfärdades exempelvis sjukdomskriteriet beroende som ett subjektivt begrepp som inte var lämpligt att bygga lagstiftning på, till skillnad från mer konkreta villkor som missbrukarens aktuella tillstånd eller situation.

DEN MEDICINSKA BESKRIVNINGEN av rusmedelskonsumtion var huvudsakligen frånvarande i viktigare strukturerande lagstiftning under hela 1900-talet, vilket kan illustreras av Narkotikakommissionens reserverade resonemang 1999. Då avskrevs möjligheten att fastställa beroende utifrån diagnosmanualen ICD-10 som en närmast övermäktig uppgift som förutsatte kunskap om mängder av förhållanden som man endast med svårighet kunde veta något om.

Missbruksutredningens förslag 2011 att sjukdomsförklara missbrukarna kom därför som något av en ►

” De var alla tre
läkare, vilket i sam-
manhanget är viktigt.
När man har en ham-
mare ser alla problem
ut som en spik.

överraskning. Vad visste utredningen som vi inte hade vetat tidigare? Inte mycket visade det sig. Att substansmissbruk beskrevs som sjukdomar i internationella diagnosmanualer som ICD och DSM var inget nytt men nu blev det plötsligt ett tillräckligt argument för att göra detsamma i den svenska lagstiftningen. Resonemanget går endast att förstå baklänges: Eftersom utredaren behövde lösa ett gränsdragningsproblem mellan olika huvudmän och lagstiftningar, så krävdes en ny definition av problemet. En medicinsk beskrivning bjöd på en sådan lösning och diagnosmanualerna tillhandahöll en auktoritativ referenspunkt att peka på.

Som en konsekvens föreslogs då även att tvångsvården av substansmissbrukare skulle lyftas över till den psykiatriska tvångsvårdslagstiftningen. Här om inte förr avslöjade sig ensamutredarens grunda perspektiv och okunskap om tidigare försök att sjukdomsförklara missbrukarna. Förslaget liknade nämligen det förslag som den folktoppartistiska minoritetsregeringen

hade lagt fram redan 1979, vilket då avfärdades av ett närmast förvånat lagråd som ifrågasatte lämpligheten i att tvångsvårda ej psykiskt sjuka missbrukare inom psykiatrin. Liknande kritik framfördes av flera remissinstanser mot Missbruksutredningens förslag, vilket rimligen bidrog till att det aldrig förverkligades. Tyvärr, kan tilläggas, för det innehöll även flera goda förslag.

Nu gör Samsjuklighetsutredningen samma sak, fast mer i förbifarten. Även denna gång verkar förslaget att tvångsvårda missbrukare på psykiatrisk grund bli en inte särskilt genomtänkt konsekvens av behovet av administrativ reform. Missbruksvården behöver reformeras, det delade huvudmannskapet är ett problem, det skulle kunna gå att samla åtgärderna inom sjukvården, då måste missbrukarna beskrivas som sjuka, stödet för detta söks i diagnosmanualer och sedan blir tvångsvården en angelägenhet för psykiatrin. Det är beklagligt att man utifrån dessa något grunda resonemang, utan några tydligare reflektioner kring exempelvis rättsstatens gränser, vad vi

kan mena med psykisk sjukdom eller på vilket sätt problematisk alkohol- och narkotikakonsumtion kvalar in som sådan, är beredd att dramatiskt ändra principerna för på vilka grunder vi får frihetsberöva medborgare.

SAMSJUKLIGHETSUTREDNINGEN

HAR LAGT flera goda förslag men förenas med Missbruksutredningen i sin historielöshet. Det syns i den sorglösa lanseringen av sjukdomsmodellen med påföljande förslag om psykiatrisk tvångsvård av missbrukare, ett förslag som redan har lagts och avfärdats flera gånger. Men det syns också exempelvis i utredningens välvilliga ambition att utmönstra stigmatiserande språkbruk, något som får Samsjuklighetsutredningen att förorda att »missbruk« ska ersättas av de »värdeneutrala« orden »skadligt bruk« och »beroende«. Om man hade slösat ett kapitel på en historisk bakgrund, något de offentliga utredningarna ofta hade förr, hade man fått syn på ett flertal välmående förslag att ändra språkbruket på detta område de senaste 90 åren, inte sällan

” Inte bara friskriver sjukdomsmodellen missbrukare från äldre tiders moraliska förkastelsesdomar. Den befriar också våra folkvalda från en betydligt mer komplicerad problemhantering.

med argument som just syftade till en »värdeneutral« terminologi. Den terminologin var såklart lika lite värdeneutral som skadebruk och beroende kommer visa sig vara.

Vi får hoppas att utredningen går till botten med dessa frågor i slutbetänkandet. Det nu publicerade delbetänkandet innehåller många goda förslag och det vore tråkigt om ännu en offentlig utredning upprepar Missbruksutredningens misstag. Utredningens tankar om att föra över missbrukarna till den psykiatriska tvångsvården är särskilt problematiska då de denna gång skulle kunna realiserars. **Som Björn Johnson**

konstaterar ser nämligen nästan alla politiker nu för tiden på missbruk (eller med utredningens terminologi: skadligt bruk och beroende) som en sjukdom.

Sjukdomsmodellen är politiskt attraktiv då den är dubbelt ansvarsbefriande. Inte bara friskriver den missbrukare från

äldre tiders moraliska förkastelsesdomar. Den befriar också våra folkvalda från en betydligt mer komplicerad problemhantering, något vi exempelvis har sett då problematiskt spelade blev en sjukdom i det tidiga 2000-talets politiska diskussioner. Nu står dock större saker på spel, något som kräver att missbrukets sjukdomsstatus tas på allvar och ges den utredning som den förtjänar. Samtidigt behöver inte Samsjuklighetsutredningen uppfinna hjulet på nytt. Det räcker gott att man gör bruk av det historiska minnet och lär sig något av de senaste hundra årens grundliga diskussioner om denna fråga. ◀

Johan Edman är professor i kriminologi vid Stockholms universitet och har forskat om problembeskrivningen av missbruk.

LÄS MER

- ➔ FRÅN DELAR TILL HELHET – EN REFORM FÖR SAMORDNADE, BEHOVSANPASSADE OCH PERSON-CENTRERADE INSATSER TILL PERSONER MED SAMSJUKLIGHET *SOU 2021:93*
- ➔ EN SJUKDOM? NARKOTIKA-MISSBRUKARNA OCH DEN POLITISKA DIAGNOSEN 1967–1981 *Edman, J · I Börje Olsson (red.): Narkotika. Om problem och politik (2011)*
- ➔ A MEDICAL CHALLENGE: THE ALCOHOL DISEASE IN SWEDEN 1946–1955 *Edman, J · Social History of Medicine 33 (1) (2020)*
- ➔ A CENTURY OF DISSONANCE AND HARMONY IN SWEDISH INTOXICATION POLICY *Edman, J · I Henrik Tham (red.): Retreat or Entrenchment? Drug Policies in the Nordic Countries at a Crossroads (2021)*

Läs mer om Samsjuklighetsutredningen på www.alkohol-ochnarkotika.se

Stödet för cannabisrökare behöver breddas

Det finns mycket stöd att få för den som vill sluta röka cannabis. Men alternativen blir färre för dem som lever socialt stabila liv och inte vill vända sig till socialtjänsten och för dem som behöver mer hjälp än vad den öppna vården kan erbjuda. **Ann-Sofie Johansson** på Droghjälpen efterlyser ett Riddargatan 1 för cannabis. **TEXT JULIUS VON WRIGHT**

ANN-SOFIE JOHANSSON VILL se fler alternativ för stöd till personer som vill sluta röka cannabis. Hon är rådgivare på den nationella stödlinjen Droghjälpen, som drivs av Beroendecentrum i region Stockholm. Ifjol besvarade de 900 samtal, varav många handlade om cannabis, Sveriges vanligaste illegala drog. För många finns det hjälp att få, men för dem som vill sluta röka och som lever i stort sett stabila liv, så borde behandlingsalternativen bli fler för att möta upp behovet, anser Ann-Sofie Johansson.

– Det finns en stor grupp socialt etablerade personer med cannabisberoende som är i behov av samtalskontakt. De ringer in till oss och frågar om de kan ringa vårdcentralen, men så är det inte. Vänder de sig dit blir de hänvisade till socialtjänsten eller beroendevården, säger Ann-Sofie Johansson.

Hon skulle vilja se en liknande ordning som Mottagningen Alkohol och Hälsa på Riddargatan 1 i Stockholm, en mottagning som vänder sig till personer som har socialt stabila liv, men som dricker för mycket. På Riddargatan 1 finns läkare, psykologer och sjuksköterskor under samma tak.

Många som Ann-Sofie Johansson är i kontakt med backar från stöd när de inser att det kan betyda att en utredning påbörjas av socialtjänsten. Det avskräcker, menar Ann-Sofie

Ann-Sofie Johansson är rådgivare på den nationella stödlinjen Droghjälpen.

Johansson, även om det delvis bygger på felaktiga bilder av socialtjänsten, som att de informerar arbetsgivare eller polis. Något som inte stämmer.

Utredningen om en ny socialtjänstlag har föreslagit att socialtjänsten ska kunna ge fler insatser utan behovsprövning. Kunde det vara en lösning?

– Jag tänker det skulle vara bra. Det finns många bra behandlare inom öppenvården. Men samtidigt ger det inte tillgång till hjälp för dem som behöver mer stöd från exempelvis läkare eller psykologer.

Det är en organisatorisk fråga, säger Ann-Sofie Johansson. Hon tycker att regionerna bör ha ansvaret för behandling, men poängterar att kompetensen och resurserna gällande psykosocial behandling idag ofta finns inom socialtjänsten och behöver tas till vara. Det handlar inte om någon snabb övergång, menar Ann-Sofie Johansson.

DET VAR FULLT under hösten och vintern, men under sommaren var det få som ville lägga av med cannabis, minns **Gunnar Lindfeldt**. Han jobbade på Cannabismottagningen i Solna, en mottagning som drevs av regionen och som hade många patienter med stabila liv: personer med arbeten, läkarstuderande, psykologstuderande. Han beskriver sina patienter som en grupp 25–30-åringar, personer som såg sig själva som rekreationsrökare, men som till sist hade börjat röka lite varje dag.

Han säger att det absolut behövs behandlingsalternativ för socialt etablerade cannabisrökare.

”

Det finns en stor grupp socialt etablerade personer med cannabisberoende som är i behov av samtalskontakt. De ringer in till oss och frågar om de kan ringa vårdcentralen, men så är det inte.

Fördelen med att vara inom regionen var att de hade tillgång till läkare.

– Det fanns många som hade abstinens när de slutade och fick sömnproblem och då kunde de få något att sova på.

– Vi hade fullt på dagarna.

Jag hade säkert närmare 100 patienter om året. Att man inte hamnade på socialtjänsten attraherade våra patienter, säger Gunnar Lindfeldt, som tidigare jobbade inom socialtjänsten i Botkyrka och Sollentuna. Idag är han pensionär.

EN DEL AV profilen för mottagningen på Riddargatan 1 är att man vänder sig till personer som vill minska sitt drickande. Finns samma behov inom cannabisbehandlingen?

– På Droghjälpen får alla sätta sina egna mål.

Det finns de som vill pröva på att röka mindre, men vi försöker föreslå att ta en paus på sex veckor så att man kan fatta ett drogfritt beslut, säger Ann-Sofie Johansson.

Det är något speciellt med cannabis jämfört med andra droger, fortsätter Ann-Sofie Johansson, som gör behandlingen av just den drogen speciell.

– När jag pratar med andra om till exempel kokain så är de inte så intresserade av att prata om själva drogen. Men handlar det om cannabis så vill de först försäkra sig om att jag vet något om drogen. Det finns något slag av kärleksförhållande till den. ◀

DATORSPELSBEROENDE:

Nationellt kvalitetsregister efterlyses när behandling breder ut sig

Regionerna Västra Götaland och Skåne har öppnat mottagningar för datorspelsberoende och efterlyser större nationella kunskapsunderlag om den nya diagnosen. Vad fick just de här regionerna att satsa på datorspel och hur ser det ut i övriga landet? **TEXT** LARS SOOLD / **FOTO** HENRIK HOLMBERG/TT

» **V**I RÄCKER INTE till». Ropen kom från Spelberoendes Förening i Göteborg när allt fler sökte hjälp för spelande på datorn. De kontaktade regionens stödenhet för psykiatri, där chefen, **Lise-Lotte Risö Bergerlind**, som även nåtts av signaler från annat håll stärktes i tanken att något behövde göras.

– Vi hade en hel del kontakt med föreningen där de var frustrerade. Signalerna kom från flera håll.

Signaler kom från Världshälsoorganisationen, WHO, som var på gång med en diagnos för osunt datorspel (diagnosen är idag accepterad i diagnosmanualen ICD-11, som ska översättas till svenska under 20-talet). Men därifrån till en diagnos i Sverige skulle det sannolikt dröja några år, vilket det även gjorde: Ännu idag är det ingen diagnos i Sverige.

– Folkhälsomyndigheten hade också förklarat datorspelsberoende som en folkhälsofara för barn och ungdomar mellan 12 och 18 år, säger Lise-Lotte Risö Bergerlind.

Hon säger att beroendevården är Västra Götalandsregionens svagaste gren inom psykiatri.

– Vi är definitivt svagare än Stockholm när vi ser till vården utanför Göteborg, där det finns en väl utbyggd kompetens med läkare och personal.

Jämfört med andra regioner styrs förhållandevis lite av Västra Götalands psykiatri från regional nivå. De fem

sjukhusområdena sköter sina verksamheter själva.

– Därför ville vi göra detta kring spelberoende för hela regionen, likt program som finns för exempelvis utmattningssyndrom, som heller inte har någon diagnos, säger Lise-Lotte Risö Bergerlind.

HÖSTEN 2017 LADE tjänstemännen på enheten för Kunskapsstöd fram ett förslag om en mottagning för både spel om pengar och datorspelsberoende.

I underlagen nämndes den kraftigt växande medlems-tillströmningen hos Spelberoendes Förening, WHO:s diagnos och att 1,3 procent av alla barn och ungdomar mellan 12 och 18 år har drabbats av osunt datorspel. Detta summerades

med: »Att ligga i framkant inom detta område får därför anses vara angeläget, inte minst då dataspel är vanligast hos unga och unga vuxna där tidiga insatser kan antas vara av stort värde.»

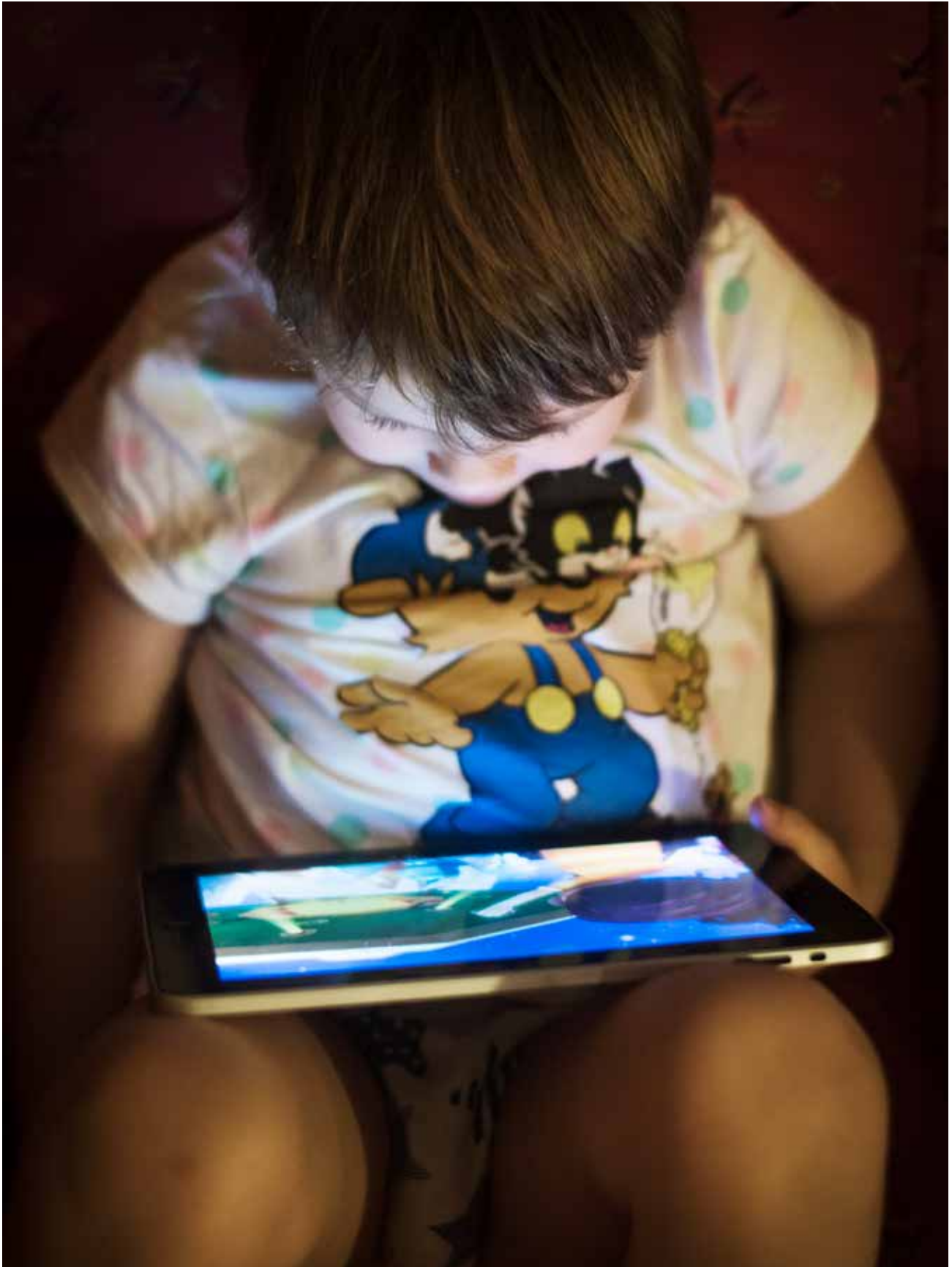
Politikerna i Psykiatriberedningen godkände förslaget och skickade det vidare till Hälso- & Sjukvårdsstyrelsen. **Monica Selin**, då ordförande i beredningen, säger att det var uppenbart att det inte fanns några mottagningar för dataspel.

– Vi såg ett växande problem och att de här personerna gick lite under radarn, att de inte hörde hemma någonstans. Därför ville vi ha med datorspel, säger Monica Selin.

Lise-Lotte Risö Bergerlind är inne på samma linje.

– Finns inte en tydlig diagnos riskerar människor att ►

WHO definierar gaming disorder som försämrad kontroll över spelande i kombination med att spelet prioriteras högre än andra aktiviteter och intressen. En diagnos kräver att beteendet ska pågå i minst ett år.

bli utan hjälp. Men det gör inte att deras lidande eller funktionsnedsättning försvinner. Man får inte haka upp sig för mycket på diagnoser. Då hamnar man lite snett.

Samtliga vuxen-, barn- & ungdomspsykiatriska kliniker i regionen hade fått frågan om man ville stå värd för en ny mottagning. Alla utom beroendekliniken på Sahlgrenska i Göteborg tackade nej.

I december 2017 klubbade så Hälso- & sjukvårdsstyrelsen tio miljoner kronor per år i tre år till Sahlgrenska Universitetssjukhuset för att starta en regional enhet för specialiserad vård till barn och ungdomar och vuxna med spelberoende, det som sedan kom att bli »Mottagningen för Spelberoende och Skärmhälsa«.

MOTTAGNINGEN HAR VARIT i gång ett par år och har haft mycket goda erfarenheter av digitala gruppbehandlingar. En av de positiva effekterna har varit att ungdomarna har vid datorn varit på sin hemmaplan och med sitt datorkunnande bidragit till att utveckla gruppträffarna.

– Det är fantastiskt, säger Lise-Lotte Risö Bergerlind. Där ser man vilken kraft det finns i patienterna. Tyvärr blir det ibland så att man ser hela människan som ett problem, istället för att ta problemet för vad det är och försöka lösa dem, och lyfta de positiva krafter som finns i människan.

Lise-Lotte Risö Bergerlind skulle vilja se regler för hur datorspel får vara uppbyggda.

– Man vet att vissa typer av spel triggat beroende mer än andra. Man kanske kan sätta åldersgränser, och via skolan utbilda föräldrar så att man tar detta på samma allvar som alkohol och narkotika.

– Det är viktigt att vi vet hur utbredda problemen är. Men vi vet inte det. Det är inte en regions sak att ta reda på det. Jag hoppas att Folkhälsomyndigheten arbetar med frågan.

Den vetenskapliga forskningen om datorspelsberoende behöver ökas, den är än så länge instabil, menar Lise-Lotte Risö Bergerlind.

– Det är den man nu försöker bygga upp på mottagningen i Göteborg parallellt med behandlingarna som ges.

Hon efterlyser ett nationellt kvalitetsregister för erfarenheter av behandlingar av problem med spel om pengar och datorspel. Ett register drivs av region Skåne, men dit är än så länge endast hälso- och sjukvården i region Skåne uppkopplad. Detta enligt **Anders C Håkansson**, professor vid Lunds universitet och överläkare vid Beroendecentrum i Malmö.

– Vi för in erfarenheter från hasardspel, men när vi börjar ta emot patienter med gamingproblem i ordinarie vård så registrerar vi även detta i samma register.

Foto: Gabriel Holmqvist

Lise-Lotte Risö Bergerlind är chef för Kunskapsstöd för psykisk hälsa i Västra Götalandsregionen.

Anders C Håkansson är överläkare vid Beroendecentrum i Malmö.

– Det är möjligt för andra regioner att koppla upp sig. Det skulle onekligen bredda kunskapen om dessa tillstånd om fler regioner för in sina vårdtillfällen, säger Anders C Håkansson.

Lise-Lotte Risö Bergerlind anser att ett register behöver bli nationellt.

– Ska ett kvalitetsregister bli meningsfullt på bredden behöver det bli nationellt med alla regioner, och kanske även också med socialtjänsten som enligt Socialtjänstlagen har ett ansvar för frågan.

Anders C Håkansson berättar att man i Skåne inlett en studie om datorspelsberoende vid BUP Region Skåne, och att man parallellt med forskningen ger behandling till de som ingår i studien. Inom vuxenpsykiatri i Malmö har en ny mottagning för behandling för datorspel öppnat vid årsskiftet.

– Vi satsar utan att det kommit nationella riktlinjer. Vi kan inte vänta. Även om det inte finns några färsk mätningar hur omfattande problemen är vet vi att behovet av insatser är stort, säger Anders C Håkansson och fortsätter:

– Vi behöver veta hur utbrett det är, hur det ser ut i olika åldrar, hur det är mellan könen och andra variabler för att kunna sätta in rätt behandling.

Han säger att Folkhälsomyndigheten återkommande gör mätningar för spel om pengar, och att något liknande behöver hända för datorspelsberoende.

Foto: Adobe Stock

Skolor prioriterar olika

Spelberoendes Förening i Göteborg varnar för en oroande utveckling för datorspelsberoende och efterlyser förebyggande och uppsökande insatser i skolorna. En rundringning visar att frågan uppmärksammas väldigt olika på skolor i Göteborg. **TEXT LARS SOOLD**

JAG ÄR VERKLIGEN rädd för utvecklingen för datorspel eftersom det är så unga som håller på. Jag har själv fyra barnbarn och hoppas verkligen att de inte fastnar i detta.

Judith Horvath, verksamhetsledare vid Spelberoendes Förening i Göteborg berättar att många barn och ungdomar har sökt sig till föreningen, många fler än vad den klarar av. Föreningen larmade för fyra–fem år sedan psykiatrin i Västra Götaland om att osunt spelande växer.

– Vi har begränsade resurser och valt att fokusera på de som spelar om pengar. Det har inte funnits någon hjälp alls för beroende av datorspel. Så det är positivt att den nya mottagningen på Sahlgrenska kommit i gång och att vi har någonstans vi kan hänvisa de vi inte kan hjälpa. Vi hoppas att de kan ta hand om den här gruppen på ett bra sätt.

Hur omfattande problemen är har inte mätts i Sverige sedan 2017.

– Det finns mycket okunskap om hur stort och allvarligt detta är. Barn blir hemmasittande för att de är uppe på nätterna och tappar sina intressen. Man behöver jobba förebyggande. Det behöver ske i skolan. Framför allt på mellanstadiet, säger Judith Horvath.

– **JA, VI VET** att det är ett problem. Vi arbetar inte specifikt med det här på skolan, men har tagit upp det i rektorsgruppen. Vi har andra viktiga och svåra frågor som vi behöver prioritera, säger **Monzer El Sabini** som är rektor på Bergsjöskolan i nordöstra Göteborg. ►

I RESTEN AV landet ser läget varierande ut. I Stockholm pågår forskning om datorspelsberoende vid Karolinska Institutet, och vid Beroendecentrum berättar FOU-samordnaren **Philip Lindner** att enstaka patienter har fått behandling specifikt för datorspelsberoende.

I ett e-postmeddelande skriver han: »I vilken grad det rör sig om renodlat överdrivet datorspel utan omfattande andra besvär har vi dessvärre inga siffror på. Detta beror framför allt på att vårdinformatiken ännu inte har inorporerat gaming disorder«. Hans bild är att behandling oftare sker inom övrig psykiatri och inom socialtjänsten, men även de saknar siffror på omfattningen.

På Maria Ungdom i Stockholm pågår ett projekt där man utvecklar metoder för patienternas skattning av sina problem och med att ta fram behandlingsmanualer.

I Västmanland har medicine doktor **Sofia Vadlin** forskat om datorspel sedan 2012. Hon har tagit fram skattningsskalor och intervjuer för diagnoser för datorspelsberoende. Enligt henne har dessa använts kliniskt på BUP i Västmanland sedan 2014. Någon specifik behandling för datorspelsberoende finns än så länge inte i Västmanland, berättar Sofia Vadlin. ◀

LÄS MER

►► »DIAGNOS FÖR DATORSPELSBEROENDE DELAR FORSKARE OCH PRAKTIKER« www.alkoholochnarkotika.se (2018)

Det är svårt att hindra att de spelar på datorerna på skoltid. Föräldrarna vill att vi inför begränsningar i datorerna, men det är svårt.

Bergsjön tillhör ett av polisens så kallade utsatta områden. Monzer El Sabini säger att skolans utmaning är att höja närvaron på lektionerna, att man arbetar mycket med att skapa en bra atmosfär och studiero.

– Skolan här är mer än en vanlig skola. Det är en mötesplats både under skoltid och på fritiden, vi kallar det en skola mitt i byn.

Han säger att det är attraktivt för eleverna att sitta på skolan bland annat för att det finns internet, vilket inte alla har hemma. När elever blir hemmasittande är det vid den här skolan inte i så stor utsträckning kopplat till datorspel.

– Jag kan tänka mig att datorspel ser olika ut här och i andra områden där barnen har fri tillgång till internet och dyrare datorer, säger Monzer El Sabini.

Biträdande rektor för mellanstadiet på samma skola, **Eva Andersson Berglund**, säger att arbetet mest inriktats på sociala medier, och att det gått lite i vågor.

– Det handlar mer om konflikthantering. Men datorspel är inget vi lagt någon större tid på. Men det är absolut en viktig fråga, säger hon och fortsätter:

Monzer El Sabini är rektor på Bergsjöskolan i Göteborg.

– Det är våra kuratorer som arbetar med detta. Under pandemin har jobbet gentemot föräldrar legat lite nere. Just nu arbetar vi inte så aktivt.

I TORSLANDA, PÅ Hisingen i Göteborg, ligger inkomster och arbetslöshet bättre till jämfört med i Bergsjön. **Marie Blomstrand** var fram till förra hösten rektor för Torslandaskolan som har förskola upp till årskurs 6. Hon berättar att man inte arbetade aktivt med datorspelsberoende.

– Det togs upp ibland i vårt elevhälsoteam. Men inte frekvent. Vi hade undervisning på skolan där man pratade om vad som kunde hända om man blir spelberoende. Det sköttes av lärarna vid behov och när man kunde få in det i den centrala undervisningen.

Ni hade inga andra satsningar kring datorspelsberoende?

– Nej, vi såg inget behov av det, säger Marie Blomstrand.

I ETT MER välbeställt område i södra Göteborg är **Marie Ahlén** rektor för Brottkärsskolan, som också har förskola upp till årskurs 6, och för Nygårdsskolan med förskola till årskurs 9.

– Vi arbetar aktivt med information om datorspel. Det är väldigt stort för eleverna, som lever i en digital värld. Skolans uppgift är att arbeta förebyggande, slå larm om det går för långt och att samarbeta med föräldrar och myndigheter.

– Vi pratar om det i undervisningen och agerar när vi märker att någon elev visar tecken på osunt spelande. Men det handlar inte om att ta bort detta helt för någon, det finns ju mycket roligt där och många har större delen av sitt sociala liv genom spelen.

Frånvaro från skolan är den tydligaste signalen när spelande gått över gränsen, och när barnen börjar tappa sina rutiner.

Mellan åtta på morgonen och fyra på eftermiddagen samlas alla telefoner in på skolan, som är en mobilfri zon.

Varje elev har en dator som skolan håller med.

– Det är svårt att hindra att de spelar på datorerna på skoltid. Föräldrarna vill att vi inför begränsningar i datorerna, men det är svårt, säger Marie

Ahlén. ◀

BEHÖVER...

...DU ELLER NÅGON NÄRA DIG
HJÄLP MED OSUNT DATORSPELANDE?

NATIONELLT:
SPELBEROENDEGRUPPEN.COM

INOM VÄSTRA GÖTALAND: MOTTAGNING
FÖR SPELBEROENDE OCH SKÄRM-
HÄLSA • 031-343 65 00
• SU.SPELBEROENDE@
VGREGION.SE

HAR TILLSTÅNDSPLIKTEN LETT TILL FÄRRE TOBAKSHANDLARE?

Sedan den 1 juli 2019 behöver butiker och kiosker tillstånd för att sälja tobak. Det har lett till mer tillsyn och färre försäljningsställen, i alla fall i Umeå kommun. Arbetet med tobakstillsyn har fått mer dignitet, säger inspektören **Lina Lindberg**.

TEXT JULIUS VON WRIGHT / ILLUSTRATION KARIN ULIN

LINA LINDBERG, MILJÖ-INSPEKTÖR vid Umeå kommun, säger att den nya lagen var efterlängtd. Den har gett tillsynsarbetet av tobaksförsäljningen mer dignitet och resurser.

– Tobaken var lite av ett sorgbarn tidigare och fick inte mycket uppmärksamhet. Men när lagen kom så kunde vi göra om vår taxa och få mer resurser.

– Vi gör mer tillsyn idag än tidigare, både på plats men också inre tillsyn då vi granskar dokument, säger Lina Lindberg.

Tidigare hade försäljare av tobaksvaror endast en anmälningsplikt, men sommaren 2019 infördes krav på att ansöka om tillstånd.

– Nu påminner det om hur vi jobbar med serveringstillstånden. Vi tar emot ansökan, begär uppgifter om ägarskap, kontrollerar med polis, Skatteverket och gör en kreditupplysning, sammanfattar Lina Lindberg kort.

Men den nya lagen har också medfört dilemman. Den saknar en sekretessbrytande paragraf vilket gör att försäljarna själva måste ge tillåtelse till exempelvis Skatteverket att dela med sig av uppgifter. Detta i motsats

till alkohollagen, som ger kommunerna rätt att be om uppgifterna.

Lina Lindberg hade även önskat ett krav på kunskapsprov för den som söker tillstånd, något som krävs vid serveringstillstånd. I stället ska försäljarna bedriva egenkontroll med hjälp av ett egenkontrollprogram, en form av checklista.

– Jag och mina kollegor är av den åsikten att vi borde ha kunskapsprov i stället för egenkontroll, som i alkohollagen. Egenkontroll riskerar bara bli ett papper, det krävs ganska mycket för att få det att fungera.

DET GÅR INTE med säkerhet att säga hur mycket den nya lagen har minskat antalet försäljningsställen i Sverige. I slutet av januari innehöll

”
Tobaken var lite av ett sorgbarn tidigare.

Folkhälsomyndighetens tillståndsregister 7 249 tillstånd, betydligt färre än de 9 972 anmälda försäljningsställen som gjordes 2018. **Josefin Jonsson**, enhetschef på Folkhälsomyndigheten, säger att det finns en eftersläpning i uppgifterna som kommunerna lämnar in och att andra källor visar att det finns fler tillstånd än dem som är i registret.

I Umeå kommun har antalet försäljningsställen minskat med en tiondel, från 90–95 till 80–85 stycken. Lina Lindberg förväntade sig att fler skulle försvinna.

– De som försvann var de allra minsta, de som kanske hade en liten snuskyl. För dem är det inte värt att gå igenom den här processen. ◀

»Kundnöjdhet kommer inte på bekostnad av ansvarstagande«

Under **Magdalena Gergers** tid som vd har Systembolaget satsat på att bli mer kundcentrerat. Men står en kundcentrerad service i konflikt med folkhälso-uppdraget? Nej, det handlar om att vara en del av morgondagens lösning, säger Magdalena Gergers som har lämnat monopolet efter 13 år.

TEXT JULIUS VON WRIGHT / FOTO TOMAS ONEBORG/SVD/TT

EFTER NÄSTAN 13 år har **Magdalena Gerger** lämnat posten som vd för Systembolaget. Att alkoholmonopolet skiftar vd händer inte ofta: Magdalena Gerger var den femte på posten sedan 1954.

Hon lämnar när förtroendet för Systembolaget och nöjdheten hos kunderna är hög. Det är ingen slump att det är något Magdalena Gerger nämner när hon tillfrågas om vad hon anser vara sitt eftermäle på monopolet: Att kunderna ska ha förtroende för Systembolaget och vara nöjda med servicen är något hon ofta har lyft som viktigt och eftersträvt.

– Vi har lyckats kombinera samhällsansvar med god service. Kundernas nöjdhet med servicen har ökat dramatiskt och där toppar vi jämförelser med andra branscher och är bäst i klassen.

Systembolaget får höga poäng på olika skalor som mäter kundernas syn på dem. Opinionsindex, Kundnöjdhetsundersökningen, Service Score, Förtroendebarenometern. Måtten som presenteras på Systembolagets hemsida är många.

Att Systembolaget inte bara accepteras utan också önskas är enligt Magdalena Gerger avgörande för bolagets framtid.

– Om motsatsen var fallet tror jag att det skulle vara svårt, över tid, att bära ett samhällsansvar mot allmänhetens vilja.

Systembolaget bygger på idén om att begränsad tillgång på alkohol ger färre alkoholrelaterade skador. Monopolets hela existens motiveras med folkhälsoskäl. Men står folkhälsoperspektivet i motsats till kundnöjdhet? Nej, säger Magdalena Gerger.

– Titta på utvecklingen. Opinionsindex, förtroende, ansvarstagande och att vi i år slog rekord i ålderskontroller. Allt det, har hand i hand, fortsatt i en positiv riktning. Hos oss kommer inte kundnöjdhet på bekostnad av ansvarstagande.

Var går gränserna för hur mycket Systembolaget ska anpassa sig till kunderna?

– Det är tydligt eftersom det regleras i lagstiftning och i ägardirektiv. Ytterst

ska vi alltid medverka till en bättre folkhälsa och färre alkoholproblem i Sverige genom begränsningar i tillgänglighet och att vi inte driver merförsäljning. Vår kundorientering är därmed sekundär, men man kan se det som att vårt folkhälsouppdrag kommer i en trevlig, serviceorienterad förpackning.

EFTERSOM ALKOHOL INTE är som andra varor är vi inte som andra företag, skriver Systembolaget på sin hemsida. De har ingen rea, genomför ofta ID-kontroller och har begränsade öppettider. Samtidigt har Systembolaget också börjat anpassa sig till dagens handel, något som forskaren **Jonas Raninen** uppmärksammade i en krönika på sajten www.popNAD.com i november. Systembolaget har infört en nätbutik, de prövar självscanningskassor och öppnade förra året den så kallade Ölstudion i Göteborg med fokus på småbryggerier. Är Systembolaget ännu så annorlunda jämfört med andra företag?

– Det finns en rörelse där alla måste hänga med i tiden. Jag tänker att det mest relevanta exemplet är onlinehandeln. Inte minst under pandemin så blev det tydligt att den verksamhet som inte förmår att kommunicera via dator och mobil nästan kunde försvinna. Med ändrade köpbeteenden så måste vi förändras. Men hur ser då vårt erbjudande ut, det som ska präglas av folkhälsa och ansvarstagande? Jo, vi fokuserar på ålderskontroll, säljer inte fraktfritt eller har rea.

Är det otänkbart att Systembolaget inte skulle ha börjat med näthandel?

– Ja det anser jag. Systembolagets väg har kantats av sådana beslut om vidareutveckling, ibland har det varit riksdagen som fattat dem, ibland har det varit vi själva som infört förändringar. Det handlar om att vara en del av morgondagens, och inte gårdagens, lösning.

Nätets betydelse för handeln är utan tvekan en av de stora samhällsförändringar som skett sedan Magdalena Gerger började 2009. Det har inte bara fått Systembolaget att söka sig ut på nätet, utan har också fått andra

aktörer att hitta kunder i Sverige.

– På internet möter andra länders icke-restriktiva alkoholpolitik vår på ett ganska krasst sätt, så där har det dykt upp aktörer som struntar i den svenska lagstiftningen. Där tycker jag att politiken sätts på prov.

”

Man kan se det som att vårt folkhälsouppdrag kommer i en trevlig, serviceorienterad förpackning.

Under Magdalena Gergers 13 år på Systembolaget har tre statliga utredningar av gårdsförsäljningen varit aktuella. I december lämnades den senaste utredningen till regeringen. Den föreslår en ordning där småproducenter ska få sälja alkohol.

– Jag är personligen besviken och förvånad att utredningen skiljer sig från de tidigare utredningarna. Uppdraget var att skapa möjligheter för landsbygdsnäringsen att införa gårdsförsäljning samtidigt som monopolet ska bevaras, men det förslag man nu lägger fram öppnar upp för väldigt många. Om Systembolaget har 440 butiker idag så föreslår man att öppna upp för minst 800 nya försäljningsställen till, främst i storstaden. Det är inget landsbygdsförslag, det är försäljning i stan det handlar om. ◀

Intervjun med Magdalena Gerger gjordes den 13 januari 2022, när hon ännu var vd för Systembolaget. Den 24 januari tillträdde Ann Carlsson som ny vd.

LÄS MER

➔ ETT SYSTEMBOLAG I TIDEN – FÖR KUNDEN ELLER FOLKHÄLSAN?

Raninen, J. · www.popNAD.com (2021)

Öga mot öga

På 60-talet möttes två av Finlands största författare på ett sjukhus i Helsingfors. **Claes Andersson** i rollen som läkare och **Pentti Saarikoski** som alkoholberoende patient med delirium tremens. Andersson försökte få Saarikoski att se alkoholens skadliga effekt, men för Saarikoski var alkoholen det som förvandlade honom från kammad pojke till odödlig gud: ett himmel-och-helvete.

TEXT ROLF KARLMAN / ILLUSTRATION KAJSA NILSSON

DEN FINLANDSSVENSKA FÖRFATTAREN **Claes Andersson** (1937–2019) arbetade som läkare inom den psykiatriska vården i Finland under flera decennier. Det

var under den period som de stora institutionerna, mentalsjukhusen, ifrågasattes och slutligen avvecklades till förmån för humanare vårdalternativ. Claes Andersson konstaterar med en psykiaters perspektiv att de slutna avdelningarna på de stora mentalsjukhusen skadade patienterna mera än den primära psykiska sjukdomen.

Claes Andersson var redan på 1960-talet engagerad i den så kallade Novemberrörelsen som verkade för en humanare fängvård samt förbättringar för mentalpatienter och bostadslösa med alkoholproblem. Novemberrörelsen startades efter en höst då många alkoholberoende och hemlösa hade avlidit. Claes Andersson arbetade då som läkare på intensivvårdsavdelningen på ett av Helsingfors sjukhus. Bland patienterna fanns författaren och dåtida superkändisen **Pentti Saarikoski** (1937–1983). Han hade blivit inlagd på en neurologisk avdelning i mycket dåligt skick efter ett intensivt alkoholmissbruk. Claes Andersson upplevde patienten Saarikoski som avmagrad men annars vid gott humör. Han verkade trivas i rollen som psykiatrisk patient.

I behandlande samtal föreslog läkaren Claes Andersson att patienten Pentti Saarikoski skulle ta till sig att alkohol för honom var ett dödligt gift och ett beroende som skulle leda till en mycket tidig död. Som ett alternativ till alkohol föreslogs patienten till och med prova små mängder marijuana. Saarikoski lovade lyssna men glömde snabbt så fort han blev utskriven.

I ett större finländskt perspektiv var Saarikoski en del av den märkliga alkoholkultur som rådde i Finland på 1950- och 60-talen. Alkoholen var omgiven av ambivalenta budskap, med ett starkt fördömande med idealet om total avhållsamhet å ena sidan, samt förhålligande av berusningen och det sorglösa bohemlivet å den andra. I konstnärskretsar ansågs alkoholen vara oundgänglig för skapandet. Författare, bildkonstnärer och journalister bildade kottier där många var eller blev alkoholiserade.

Saarikoski och hans entourage blev snart legendariska på grund av skandaler och sitt bohemiska sätt att leva. Det var inte många

”
Saarikoski och hans entourage blev snart legendariska på grund av skandaler och sitt bohemiska sätt att leva.

gånger Claes Andersson såg honom nykter. Ända skrev han periodvis lysande dikter.

Över tid gick även Finland mot en mer acceptabel europeisk alkoholkultur. När Claes Andersson besöker inhemska författarkonferenser vid millennieskiftet slås han av att finska författare inte längre utmärker sig genom att vara fulla utan för att ta aktiv del i diskussionerna.

HUR ANALYSERAR DÅ psykiatern Claes Andersson patienten Pentti Saarikoski? Han kom som 30-åring till sjukhuset med attacker av ►

1937

föds både Claes Andersson och Pentti Saarikoski, men 36 år skiljer mellan deras dödsdatum.

delirium tremens, skador på nervsystemet och begynnande cirros. Saarikoski kommenterade det egna drickandet med total uppriktighet och insikt. Även om Claes Andersson bedömde honom som en i grunden blyg och socialt osäker person, var han verbal och hade ett kraftfullt behov att vara socialt accepterad, inte bara allmänt känd utan även världskänd.

Alkoholen blev för Pentti Saarikoski både »himmel och helvete«. Han kunde inte fungera socialt utan alkoholen som gjorde honom allsmäktig, allvetande. Han blev en kreativ Münchhausen som kunde utföra de mest otroliga bedrifterna när han hade rätt mängd alkohol i blodet.

I sina dagböcker skriver Saarikoski: »Låg självkänsla orsakas inte av att dricka, det är en anledningarna till att jag dricker, och jag minns verkligen hur skamfull och rädd för människor jag var när jag var pojke... Alkoholen ökar min självkänsla så mycket att jag på kvällen är odödlig och en gud... Jag är Jesus, vännen för berusade och horor, och en kommunist... Det jag skriver när jag är nykter verkar så pompöst och dumt. Då är jag som ett snyggt kammat underbarn i glasögon. Mina föräldrars dröm!

Jag har all tid i världen (Schildts & Söderströms, 2020) av Claes Andersson.

När jag är nykter är jag ingenting om jag inte är ensam... Kanske är jag en sådan person som inte känner mig bekväm när allt är bra.»

Under lugnare perioder när han vistades på landsbygden, bland annat i Valamo kloster i östra Finland, drack Saarikoski mindre (men ändå mycket: några flaskor vin och en halv flaska starksprit om dagen). Det var det han behövde för att arbeta med översättningar från bland annat grekiskan.

Saarikoski beskriver ofta en känsla av att alltid vara på fel ställe, att inte vara lugn även vid tider då allt verkade vara okej. I detta liknar han många personer med alkoholberoende, som inte klarar av tanken på att saker löser sig, att livet är något så när okej. De delar en känsla av att lycka och harmoni inte är något för dem. Det stämmer inte med deras personlighet. Det måste krossas. När allt slits sönder igen, relationer förtärs, ekonomin körs i botten, vänskapsband bryts och familjerelationer är i kaos känner många med beroende paradoxalt nog att de är i sitt sanna element.

Lite av samma tankegångar framför **Olof Lagerkrantz** (1911–2002) i sin bok *Ett år på sextiotalet* om dåtidens svenska litterära giganter

FAKTA Claes Andersson (1937–2019)

- ➔ **Claes Andersson** är mest känd som författare och poet. Han debuterade 1962 med diktsamlingen *Ventil*.
- ➔ **Han var utbildad** psykiater, men även känd som jazzmusiker och ordförande för Vänsterförbundet 1990–1998. Mellan 1995 och 1998 var han Finlands kulturminister.

Foto: Meeri Utri

FAKTA Pentti Saarikoski (1937–1983)

- ➔ **Pentti Saarikoski** är en Finlands mest kända poeter och översättare.
- ➔ **Han vistades i** Sverige som krigsbarn under andra världskriget och bodde sina sista åtta år på ön Tjörn tillsammans med sin fru, författaren **Mia Berner**.

Foto: Eino Heimonen

” Saarikoski beskriver ofta en känsla av att alltid vara på fel ställe, att inte vara lugn även vid tider då allt verkade vara okej.

Erik Lindegren och **Gunnar Ekelöf**. Båda var i många stycken destruktiva alkoholister. I Ekelöfs fall menar Lagerkrantz att spriten skadade hans hälsa och förkortade hans liv men att det samtidigt »var motorn i hans produktion«.

Författaren **Per Olov Enquist** (1934–2020) beskriver däremot sitt tillnyktrande som en närmast motsatt process, där insikten om att han ännu var en produktiv författare fick honom att sluta dricka – något som varken antabus eller behandlingshem lyckades med. P O Enquist kritiserade starkt AA:s behandlingshem, som han vistades på flera gånger, och ansåg att de påminde om barndomens bönenöten.

PENTTI SAARIKOSKI VAR en förebild för den unga Claes Andersson vid tiden för deras sjukhusträff. Men för Claes Andersson blev alkoholen aldrig ett »himmel och helvete«. Han kämpade däremot med ett annat beroende – spelberoende. I över 10 år var han en återkommande gäst på kasinot i Helsingfors. För honom blev spelande ett sätt att fly en hotande depression.

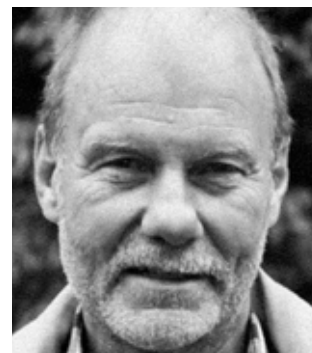
Gällande Saarikoski tycks ändå Claes Andersson vara överraskad av att han lyckades skapa några av Finlands främsta verk trots alkoholen, inte *på grund av*: »Oavsett om de främsta orsakerna till alkoholberoende är, villkorat av ärftlighet, sociala och kulturella omgivningar, tidiga mänskliga relationer, en rädsla och tomhetsskapande självcentralitet och extrem narcissism, har alkohol i sig en destruktiv effekt inte bara på fysisk hälsa utan också på hela

Tiarnia I-III (*Ersatz*, 2017) av Pentti Saarikoski.

personligheten. Det som verkar vara speciellt med Saarikoski är att han till sist, trots långt framskriden alkoholism och alla tecken på fysisk alkoholskada, skrev en så dynamisk och spännande litterär prosa... Hans *Tiarnia*-serier (som han skrev på Tjörn under äktenskapet med **Mia Berner**, förf. anm.) som dök upp bara några år före hans död, visar att han trots sin sjukdom fortfarande hade förmågan att skriva dikter som är bland de bästa som har skrivits på finska språket.»

CLAES ANDERSSON TRÄFFADE Pentti Saarikoski på en pub i Helsingfors efter deras möte på sjukhuset. Denne överlämnade en bok (*Poesi och dikter från Hipponax*) med en dedikation: »Vi ses i helvetet«. Om han var en profet eller inte återstår att se nu när också Claes Andersson är borta. Denne hoppades dock på en återförening på »poeternas glada jaktmarker.« ◀

Rolf Karlman har jobbat som föreståndare på behandlingshem och är utbildad socionom.

” Över tid tappade jag kontrollen eftersom metamfetaminet förändrades kraftigt. Det är helt andra kemikalier i det nu jämfört med när jag började.

s.10